MARKAZIY OSIYODA SUV MOJAROLARI

Asadbek Teshaboyev
O‘zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi,
Xalqaro munosabatlar yo‘nalishi 4-bosqich talabasi
Ilmiy rahbar: O‘zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi Xalqaro munosabatlar kafedrasi dotsenti v.b.,t.f.f.d.(PhD) Musurmon Xurramov

Annotatsiya

Afg'oniston hukumatiga Tolibon kelgandan so'ng, qo'shni davlatlar bilan suv munosabatlari bo'yicha kelishmovchiliklar yuzaga kela boshladi. Bu esa albatta Qo'shtepa kanalining qurilishi bilan bog'liq. Tolibon esa Amudaryodan barcha qatori foydalanish huquqiga ega ekanligi, bundan tashqari suv munosabatlarini tartibga soluvchi hech qanday bitimga qo'shilmaganligini ko'rsatib kelmoqda. Shu bilan birga ushbu maqolada xalqaro tadqiqot institutlari ekspertlari tomonidan berilgan fikrlar ham keltirib o'tilgan.

Kalit so’zlar: *Qo’shtepa, tolibon, irrigatsiya, USAID, Qoraqum kanali, suv shrtnomalari, Olmaota kelishuvi, iqlim o’zgarish.*

Kirish.

Afg'onistonning suvga tashnaligi, 2050-yillarga borib O'zbekiston va Turkmanistonda ekin maydonlarini sug'orishda anchagina taqchilliklar yuzaga kelishini ko'rsatadi. Bu esa o'zaro qo'shni mamlakatlar munosabatlariga sovuqchilik tushirishi mumkin. Shuning uchun ham suv munosabatlarini tartibga solish iqtisoddan ko'ra siyosat borasida muhim qadamlar tashlash kerakligini ko'rsatmoqda.

Afg'onistondagi ulkan infratuzilma (Qo’shtepa kanali) loyihasi O'zbekiston va

Turkmanistonda suv tanqisligini yanada kuchaytirishi bilan tahdid qilmoqda.

Afg'onistonda qurilayotgan irrigatsiya kanali qishloq xo'jaligi landshaftini o'zgartirish, doimiy qurg'oqchilikdan aziyat chekayotgan millionlab fuqarolarni suv bilan ta'minlashga qaratilgan. Qo'shtepa kanali qurib bitkazilgach, uzunligi 285 kilometrga cho'ziladi va mamlakatning qurg'oqchil shimoliy viloyatlarini sug'orishga yordam beradi.

***Asosiy qism*:** Qo'shni O'zbekiston va Turkmaniston esa ularning suv ta'minotiga ta'siridan juda xavotirda. Kanal Amudaryodan resurslarni boshqa tomonga yo'naltiradi va sovet davridan beri bu manbadan suv ishlatib kelayotgan ikki davlat uchun ta'minotni kamaytiradi. O'zbekiston va Turkmaniston 2028-yilda suv yo'li qurib bitkazilgandan so'ng hozirgi suv oqimining 15 foizini yo'qotishi mumkin.

Aprel oyida O'zbekiston delegatsiyasi Kobulga tashrifi chog'ida Afg'oniston shimoliga suv jo'natish rejasidan xavotirda ekanini bildirgan edi. Tolibon rasmiylari bunga javoban, Kobul ham qo'shnilari kabi suvdan foydalanish huquqiga ega va uch davlat o'rtasida suvdan foydalanish bo'yicha rasmiy kelishuvlar yo'qligini keltirib o'tgan.

Qiymati 684 million dollarga baholangan loyiha "Tolibon" qo'lga olinishidan oldin bir necha yil davomida ishlab chiqilgan bo'lib, tayyorgarlik ishlari va texnik-iqtisodiy asoslash ishlari sobiq Afg'oniston hukumati davrida AQSh Xalqaro taraqqiyot agentligi USAID ko'magida boshlangan edi.

"Bu ko'p yillar oldin amalga oshirilishi kerak bo'lgan Afg'onistonni rivojlantirish loyihasi. Bundan Markaziy Osiyo davlatlari jabr ko'rishi aniq, biroq Afg'oniston o'z rivojlanishi uchun Amudaryo suvidan foydalanishga haqli", — deydi Germaniyaning Shtutgart universitetining suv va atrof-muhit bo'yicha eksperti Najibulla Sadid.

Davlatlar transmilliy daryolardan foydalanish huquqiga ega ekanligini tasdiqlar ekan, Tojikiston Milliy universiteti xalqaro huquq professori Nekruz Qodirov bu daryolarning yuqori oqimiga ham, quyi oqimiga ham taalluqli ekanligini ta'kidladi.

– Transchegaraviy daryolardan suv taqsimoti masalasi davlatlararo shartnomalar asosida tartibga solinadi, – dedi u. “Masalan, Tojikiston bu masalada O‘zbekiston huquqlarini poymol eta olmaydi. Qolaversa, Afg'oniston quyi oqimdagi davlatlar huquqlarini e'tiborsiz qoldira olmaydi. Agar Afg‘oniston yoki Tojikiston faqat o‘z manfaatlarini hisobga olsa, O‘zbekiston va Qozog‘iston manfaatlari nima bo‘ladi?”.

2021-yil avgustida hokimiyatni qo‘lga kiritgach, Tolibon avvalgi hukumat boshlagan ishni davom ettirdi; bu vaqtga kelib yetti kilometr kanal qurilgan edi. Qurilish ularning hukumati davrida tezlashdi va sun'iy yo'ldosh tasvirlari kanalning taxminan 100 kilometri 2022 yil martidan 2023 yil maygacha qurib bitkazilganligini ko'rsatadi.

Afg'onistonning tashnaligi.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti (FAO) ma'lumotlariga ko'ra, Afg'oniston misli ko'rilmagan gumanitar inqirozga duch kelgani uchun suv muhim manba hisoblanadi: 17 millionga yaqin odam yoki aholining 40 foizi jiddiy oziq-ovqat ta'minotidan mahrum. Iqlim o'zgarishining ta'siri o'rim-yig'im mavsumi va hosildorlikka jiddiy ta'sir ko'rsatib, oziq-ovqat tanqisligi xavfini kuchaytirmoqda.

Afg'onistonning cho'l hududlari orasida suv resurslarining katta zaxiralari foydalanilmagan. Mamlakat suvlarining 80 foizdan ortig'i Hindukush tog'laridan boshlanadi, bu esa yozda qor erishi bilan yil davomida yirik daryolarning uzluksiz oqimini ta'minlaydi. Biroq, yomon suv ta'minoti infratuzilmasi suvdan uzluksiz foydalanishni ta'minlashda juda katta muammolarni keltirib chiqaradi. Afg‘onistonning to‘qnashuvlar va bosqinchilik tarixi keng gidrotexnik inshootlar va kanallarning rivojlanishiga to‘sqinlik qildi.

Qurilish sifati asosiy muammo hisoblanadi. Sun'iy yo'ldosh tasvirlari shuni ko'rsatadiki, qurilish usullari ibtidoiy bo'lib, kanal tubi yoki qirg'oqlari uchun haqiqiy mustahkamlash yoki astar yo'q. Bu qurg'oqchil, qumli tuproqlarga oqib o'tish orqali

sezilarli darajada suv yo'qotish xavfini tug'diradi, bu esa sug'oriladigan yerlarda sho'rlanish va botqoqlik muammolarini yanada kuchaytiradi. Darhaqiqat, Sadidning so'zlariga ko'ra, so'nggi voqealar kanalni burish to'g'onining ba'zi qismlari eroziyasidan dalolat beradi.

Suv siyosati

Amudaryo mintaqadagi barcha mavjud suv resurslarining 80 foizini beradi. Ba'zi hisob-kitoblarga ko'ra, kanal qurib bitkazilgan va ishga tushirilgandan so'ng besh-olti yil ichida daryo bo'ylab Turkmaniston va O'zbekistonga oqib tushadigan suvning o'rtacha hajmi uning umumiy quvvatining 50 foizigacha kamayadi.

O‘zbekistonda bu yalpi ichki mahsulotning (YaIM) qariyb 17 foizini tashkil etuvchi asosiy ekin bo‘lgan paxta dalalarini sug‘orish uchun muhim suv resurslari yetishmasligini anglatadi. Umuman olganda, qishloq xo‘jaligi aholining qariyb 40 foizining turmush tarzida markaziy o‘rin tutadi.

O‘zbekiston Statistika qo‘mitasi ma’lumotlariga ko‘ra, mamlakatda yillik suv iste’moli o‘rtacha 51 milliard kub metrni tashkil etadi, qishloq xo‘jaligi 90 foizini, asosan, paxta dalalarini sug‘orishga hissa qo‘shadi. Paxta yetishtirish allaqachon mintaqadagi eng yirik ekologik ofat – Orol dengizining qurishiga olib keldi.

Amudaryo Qoraqum kanaliga quyilib, 1300 km sug‘orish va navigatsiyani ta’minlab, 1,25 million gektarga yaqin sug‘oriladigan yerlarni qo‘llab-quvvatlaydigan Turkmanistonda ham muammo bundan kam emas. Qishloq xo‘jaligi mamlakat suv resurslarining 91 foizini iste’mol qiladi.

Daryolar sathining o'zgarishi allaqachon muammolarni keltirib chiqarmoqda. Misol uchun, 2023-yil iyun oyida Turkmanistonning shimoli-sharqidagi Lebap viloyati dehqonlari hududda suv yetarli emasligi sababli paxta dalalarini sug‘orishda qiynalayotgan edi. Bu hukumat uchun muammo tug‘diradi, fermerlarga ma’lum miqdorda hosilni oldindan belgilangan narxlarda yetkazib berish evaziga sug‘orish suvi, o‘g‘it, urug‘lik va qishloq xo‘jaligi texnikasini va’da qiladi.

Iqlim o'zgarishi sababli suv tanqisligi kuchayib borayotgani sababli, yetkazib berishning har qanday qisqarishi ikkala mamlakatda ham qishloq xo'jaligiga, ham oziq-ovqat xavfsizligiga zarar yetkazishi mumkin.

Xalqaro suv shartnomalariga ehtiyoj.

Mintaqada suv olish va daryolarni boshqarishga ta'sir qiluvchi suvdan foydalanish jarayonlarini tartibga soluvchi barqaror huquqiy mexanizmlarning yo'qligi vaziyatni murakkablashtirmoqda. Afg'oniston transchegaraviy daryolar va ko'llarni boshqarishning asosi bo'lib xizmat qiluvchi 1992 yildagi Suv konventsiyasiga a'zo emas. Shuningdek, u daryodan foydalanishni tartibga soluvchi 1992-yildagi Olmaota kelishuvining bir qismi va 1946-yilda SSSR bilan tuzilgan shartnomalarga ham qo’shilmagan.

Albatta, muzokaralar uchun joy bor, chunki Afg'oniston boshqa hayotiy resurslar bo'yicha qo'shnilariga qaram. Masalan, O‘zbekiston Afg‘onistonni elektr energiyasi, Turkmanistonni gaz bilan ta’minlaydi. Biroq, iqlim o'zgarishi qo'shimcha bosimni keltirib chiqarishi mumkin va hukumatlar xalqaro kelishuvlardan tashqariga qarashlari va ekinlarni diversifikatsiya qilish va tomchilatib sug'orish tizimlari, yig'ilgan va chiqindi suvdan qayta foydalanish kabi barqaror sug'orish usullari kabilarni qishloq xo'jaligi amaliyotlarida qabul qilishlari kerak.

Xulosa.

Sadidning qayd etishicha, Pomirdagi muzliklarning tez erishi tufayli Amudaryodagi suv hajmi 2050 yilgacha oshadi. Biroq, bu shundan so'ng u pasayishni boshlaydi va suv bahsini kuchaytiradi.

Keng hududda irrigatsiya tizimini takomillashtirish muhim ahamiyatga ega. “Masalan, O‘zbekiston va mintaqaning boshqa davlatlari sug‘orish texnologiyalarini takomillashtirish ustida ish olib borishlari kerak”, - deya davom etdi Sadid. "Agar biz

irrigatsiya tizimini modernizatsiya qilmasak, shubhasiz, mintaqada suv bo'yicha nizolar va kelishmovchiliklar ko'payaveradi".

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Atallah S.Al Sarhan United States Foreign Policy and the Middle East // Open Journal of Political Science. – Volume / № 7. – 2017. – P.454-472
1. Ismael T.Y. International Relations of the Contemporary Middle East. –NY.: Syracuse University Press,1986. –P.135
2. Howard H.N. The United States and the Middle East In T.Y.Ismael (Ed), The Middle East in World Politics: A Study in Contemporary International Relations. – NY.: Syracuse,1974. – P.117-118
3. The post-October 7 US strategy in the Middle East is coming into focus – Atlantic Council // https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/the-post-october-7-us-strategy-in-the-middle-east-is-coming-into-focus
4. The Taliban in Afghanistan – Council on Foreign Relations // https://www.cfr.org/afghanistan/taliban-afghanistan/p10551
5. U.S. Foreign Policy – Middle East & North Africa // https://world101.cfr.org/rotw/middle-east/us-foreign-policy
6. U.S.Strategic Reach in the Middle East – Institute for Policy Studies // https://ips-ds.org/us_strategic_reach_in_the_middle_east
7. What to do – and what not to do – in the Middle East // https://www.brookings.edu/articles/what-to-do-and-what-not-to-do-in-the-middle-east
8. 30 years later, Desert Storm remains a powerful influence on Air, Space Forces // https://www.af.mil/News/Article-Display/Article/251238/30-years-later-desert-storm-remains-a-powerful-influence-on-air-space-forces